

VOYAGA YETMAGANLARNI MAJBURIY MEHNATGA JALB QILMASLIK: JAVOBGARLIK MASALALARI

Choriyeva Xurshidabonu Xurram qizi

O'zMU "Fuqarolik jamiyati va huquq ta'limi" kefedrasi o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada voyaga yetmaganlarni majburiy mehnatga jalb qilmaslik, shuningdek javobgarlik masalalari ochib berildi. Zamonaviy dunyoda voyaga yetmaganlarning mehnatini muhofaza qilish va ularni mehnat faoliyatiga jalb qilish muammosi juda dolzarbdir. Ishonch bilan aytish mumkinki, boshqa davlatlar qatori mamlakatimizda ham voyaga yetmaganlar mehnatini muhofaza qilish bilan bog'liq uni hal etish choralari ko'rilmoqda. Bunda davlatlarga Xalqaro mehnat tashkiloti yordam beradi.

***Kalit so'zlar:** voyaga etmaganlar, voyaga yetmagan bolalar huquqlari, majburiy mehnat, XMT, BMT, xalqaro hujjatlar, O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi.*

ABSTRACT

The article revealed issues of not involving minors in forced labor, as well as responsibility. In the modern world, the problem of protecting the labor of minors and involving them in labor activities is very urgent. It can be said with confidence that in our country, as well as in other countries, measures are being taken to solve the problem related to the protection of the labor of minors. The International Labor Organization helps the countries in this.

***Key words:** minors, rights of minors, forced labor, UN, international documents, Labor Code of the Republic of Uzbekistan.*

KIRISH

Jamiyat rivojlanishi bilan bolalarga munosabat yaxshi tomonga o'zgardi. Bolaning hayoti ko'proq qadrlana boshladi, chunki ota-onalar ham, umuman jamiyat ham voyaga yetmaganlarga g'amxo'rlik qila boshladilar va ularning himoyasini ta'minlash uchun turli yo'llar bilan harakat qildilar. Masalan, 1875 yilda Nyu-Yorkda voyaga yetmaganlarni shafqatsiz muomaladan himoya qilish jamiyati tuzildi. Fransiyada Russelning "Voyaga yetmaganlar, nochor, qarovsiz va shafqatsiz munosabatda bo'lganlar to'g'risida" 1889 yil qonuni chiqdi, unga ko'ra "ota-onalar voyaga yetmagan farzandlariga yomon munosabatda bo'lishsa yoki ularga g'amxo'rlik qilmasa, ota-onalik huquqidan mahrum qilinishi mumkin" [2].

Aytishimiz mumkinki, voyaga yetmaganlar huquqlari asta-sekin rasmiy darajada e'tirof etila boshlandi. Masalan, XIX asrda Rossiyada 1864 yildagi sud islohoti voyaga yetmaganlar huquqlarining kafolatlarini mustahkamladi, bolalar qarovsizligining oldini olish tizimini ta'minladi, shuningdek, voyaga yetmaganlarga

nisbatan qo'llaniladigan jazolarni engillashtirdi va ya'ni qamoqxona o'rniga bolalar ta'lim va axloq tuzatish muassasalariga yuborildi [3].

Ikkinchi jahon urushi tugaganidan keyin Birlashgan Millatlar Tashkiloti tashkil etildi, uning faoliyatidan biri voyaga yetmagan bolalar huquqlari va farovonligi bilan bog'liq muammolarni hal qilishdir. BMT rahnamoligida voyaga yetmagan bolalar huquqlariga oid qator muhim xalqaro-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. 1948 yilda Birlashgan Millatlar Tashkiloti Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasini qabul qildi, u nafaqat inson huquqlarini tartibga soladi, balki voyaga yetmagan bolalarning huquq va manfaatlarini, ularni alohida himoya qilishni ta'minlaydi [2].

Xalqaro Mehnat Tashkiloti (keyingi o'rinlarda XMT deb yuritiladi) voyaga yetmagan bolalar mehnatining hammasi ham voyaga yetmaganlarning majburiy mehnati deb belgilanmagan degan fikrni qabul qiladi [4]. Agar voyaga yetmagan bolalar ishtirok etadigan ish ularning sog'lig'iga, rivojlanishiga ta'sir qilmasa va ta'limga xalaqit bermasa, unda bunday ish, aksincha, ijobiy narsa deb hisoblanadi. Misol uchun, uy ishlari, ish soatlaridan keyin yoki bayram paytida biroz engil ishlar. Bunday tadbirlar, aksincha, voyaga yetmagan bolalarning rivojlanishiga, foydali ko'nikma va tajribaga ega bo'lishiga hissa qo'shadi va hatto asta-sekin balog'atga etishadi.

“Voyaga yetmagan bolalar mehnati” XMT ta'rifiga ko'ra, “voyaga yetmagan bolalarni bolaligidan, ularning salohiyati va qadr-qimmatidan mahrum qiluvchi, jismoniy va aqliy rivojlanishiga zarar yetkazuvchi ish” [4]. Voyaga yetmagan bolalar mehnatiga aqliy, jismoniy, ijtimoiy yoki ma'naviy jihatdan xavfli va bolalar uchun zararli bo'lgan ishlar kiradi; ularning o'qishiga xalaqit beradi, ya'ni maktabga borish imkoniyatidan mahrum qiladi; ularni maktabni muddatidan oldin tark etishga majbur qiladi yoki maktabga borishni haddan tashqari uzoq va mashaqqatli mehnat bilan birlashtirishni talab qiladi.

Biroq, yosh chegarasiga qaramay, voyaga yetmagan bolalar mehnatidan foydalanish holatlari hali ham kam emas. Biz bu tendentsiyani 2022-yilda Xalqaro mehnat tashkiloti tomonidan ishlab chiqilgan statistik ma'lumotlarga asoslanib ko'rishimiz mumkin. Dunyo bo'ylab juda ko'p voyaga yetmagan bolalar majburiy mehnatga jalb qilinga: 151,6 million voyaga yetmagan bolalar 5 yoshdan 17 yoshgacha. Ularning yarmidan bir oz kamrog'i - 72,5 million - sog'lig'i, xavfsizligi yoki ma'naviy rivojlanishiga xavf tug'diradigan xavfli ishlarga jalb qilingan. Shuningdek, statistik ma'lumotlarga asoslanib, foizlarda voyaga yetmagan bolalar mehnatiga jalb qilingan o'g'il bolalar soni (58 foiz) qizlar sonidan (42 foiz) ko'p ekanligini ko'rish mumkin. Shuningdek, voyaga yetmagan bolalar ishtirok etadigan faoliyat sohalari bilan bog'liq foizlarni ham qayd etilgan. Eng katta foizni qishloq

xo'jaligida (70,9 foiz) voyaga yetmagan bolalar tashkil etadi, ikkinchi o'rinda xizmat ko'rsatish sohasi (17,2 foiz), eng past foiz sanoat (11,9 foiz) sohasiga to'g'ri keladi [5].

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Voyaga yetmagan bolalar mehnatiga jalb qilingan bolalar sonining ko'pligiga qaramasdan, 2006 yildan 2022 yilgacha bo'lgan davrda voyaga yetmagan bolalar mehnati 38 foizga sezilarli darajada kamayganligini ta'kidlash lozim. Bu ko'rsatkich, shubhasiz, voyaga yetmagan bolalar mehnatidan foydalanish sohasidagi muammo bo'yicha organlar va tashkilotlar faoliyatining to'g'ri harakatlanishidan dalolat beradi, ammo raqamlar hali ham ko'p, bu esa ushbu muammoni hal qilish uchun yanada samarali choralarni qo'llashga undaydi. Aksariyat mamlakatlar voyaga yetmagan bolalar mehnatini taqiqlash yoki qattiq cheklash uchun XMT tomonidan ishlab chiqilgan standartlarga asoslangan qonun hujjatlarini qabul qilgan. Biroq, bu harakatlarga qaramay, voyaga yetmagan bolalar mehnati keng miqyosda mavjud bo'lib qolmoqda.

Bizningcha, bu muammoni hal etish uchun, albatta, eng muhim tartibga soluvchi bo'lgan qonunchilik choralari bilan bir qatorda, jamiyat e'tiborini ham jalb etish zarur. Avvalo, jamiyatning o'zi voyaga yetmagan bolalar mehnati muammosi mavjudligini tan olishi kerak, chunki aksariyat hollarda jamiyat, shaxslar voyaga yetmagan bolalar mehnatini oila uchun qo'shimcha daromad manbai yoki voyaga yetmagan bolaning o'zi shaxsiy ehtiyojlari uchun daromad deb bilishadi yoki voyaga yetmagan bolalar mehnatini kelajak voyaga yetishga tayyorgarlik, hayot, ko'nikma va tajriba deb hisoblashadi. Shunday qilib, bu muammoni bartaraf etish uchun barcha davlatlar huquqiy tizimi voyaga yetmaganlar mehnatini huquqiy tartibga solishni optimallashtirishga, bunday mehnat standartlarini joriy etish mexanizmini yaratishga qaratilishi kerak.

Biz ko'rib chiqayotgan muammoning dolzarbligi aniq va, ehtimol, yaqin kelajakda qoladi. Shuni ham ta'kidlash kerakki, zamonaviy jamiyatda tobora kuchayib borayotgan tendentsiyalardan biri bu voyaga yetmagan bolalar mehnatidan foydalanishdir. Mehnat huquqi sohasidagi milliy qonunchilikdagi barcha o'zgarishlar, xalqaro hujjatlar, tadbirlar "voyaga yetmagan bolalarni majburiy mehnatga jalb qilishni taqiqlash"ga qaratilgan, biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, voyaga yetmaganlar mehnatidan butunlay voz kechib bo'lmaydi. Zamonaviy jamiyat sharoitida buni amalga oshirish ancha qiyin, bu bir necha sabablarga ko'ra osonlashadi: birinchidan, mehnat shaxsning individualligini ifodalash shaklidir, ikkinchidan, ko'plab davlatlarda voyaga yetmagan bolalar mehnati ko'pincha iqtisodiy zaruratdir [2].

Masalan, O'zbekiston Respublikasida "Bolalar mehnatining eng yomon shakllari to'g'risida"gi 1999 yildagi 182-sonli Konventsiyasi 2008 yil 8 aprelda va "Eng kichik yosh to'g'risida"gi 1973 yildagi 138-sonli Konventsiyasi 2008 yil 4 aprelda ratifikatsiya qilingan. Ushbu Konventsiyalar, O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi va hukumatimizning qonun va qarorlari davlatimizda voyaga yetmagan bolalar huquqini himoya qilishga xizmat qilinib kelmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksining 77-moddasiga binoan voyaga yetmagan, ya'ni 18 yoshga to'lmagan shaxs 16 yoshdan mehnat faoliyatini boshlashiga ruxsat etiladi. Shuningdek, 15 yoshga to'lgan voyaga yetmagan shaxslarga ham ishlashga ruxsat etiladi. Qachonki:

– 15 yoshga to'lgan umumta'lim maktablari, o'rta maxsus, kasb-hunar o'quv yurtlarining o'quvchilarini ularning ota-onasidan birining yoki ota-onasining o'rnini bosuvchi shaxslardan birining, ya'ni vasiy yoki homiyning yozma roziligi bilan;

– ularning sog'lig'iga hamda ma'naviy va axloqiy kamol topishiga ziyon yetkazmaydigan, ta'lim olish jarayonini buzmaydigan yengil ishni o'qishdan bo'sh vaqtida bajarishi uchun ishga qabul qilishga yo'l qo'yiladi [1].

Ushbu qoidalar Xalqaro mehnat tashkilotining "Eng kichik yosh to'g'risida"gi 138-sonli konventsiyasida ham belgilab berilgan [3].

Voyaga yetmagan shaxsni barcha turdagi ishlarga jalb qilib bo'lmaydi. Mehnat kodeksining 241-moddasiga muvofiq, 18 yoshga to'lmagan shaxslar mehnatidan shu toifa xodimlarining sog'lig'i va xavfsizligi va axloq-odobiga ziyon yetkazishi mumkin bo'lgan mehnat sharoiti noqulay boshqa ishlarda foydalanish taqiqlanadi. Sog'liq va xavfsizlikka ziyon yetkazuvchi mehnat sharoitlaridagi ishlar:

– yer osti, suv osti, xavfli balandlikda yoki yopiq muhitda bajariladigan;

– xavfli mexanizmlar, asbob va uskunalar bilan bog'liq bo'lgan;

– xavfli buyumlar yoki jarayonlar, harorat, shovqin yoki to'lqinlanish darajasining yuqori ta'sirida voyaga yetmaganlarning sog'lig'iga zarar yetkazishga olib keladigan zararli sharoitlardagi;

– og'ir mehnat sharoitlarida bajariladigan.

Axloq-odobiga ziyon yetkazuvchi mehnat sharoitlaridagi ishlar:

– tungi klublar;

– spirtli ichimliklar, tamaki mahsulotlari sotadigan do'konlarda va boshqa joylar

[1].

Xalqaro mehnat tashkilotining "Voyaga yetmaganlar bolalar mehnatining eng yomon shakllari to'g'risida"gi 182-sonli konventsiyasiga binoan zo'raki yoki majburiy mehnat, shu jumladan, pornografiya mahsulotlari tayyorlash yoki pornografik tomoshalarda ishtirok etish uchun boladan foydalanish, narkotiklar

tayyorlash va sotish uchun boladan foydalanish, uni yollash yoki uni taklif qilish ham taqiqlanadi.

Shu bilan birga, Qonun bilan O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi va O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodekslariga kiritilgan o'zgarishlarga ko'ra voyaga yetmagan shaxsni mehnatga biror-bir shaklda ma'muriy tarzda majburlagan shaxs to'g'ridan-to'g'ri jinoiy javobgarlikka tortilishi belgilandi. Ilgari ma'muriy jazo qo'llanilgandan so'ng, takroran sodir etilgan taqdirda, jinoiy javobgarlik belgilangan. Ish beruvchi tomonidan voyaga yetmaganlarni majburiy mehnatga jalb qilganlik to'g'ridan-to'g'ri jinoiy javobgarlikka tortishga sabab bo'ladi.

XULOSA

Shunday qilib, bolalar huquqlari bilan shug'ullanuvchi davlatlar, huquqni muhofaza qilish organlari, turli tashkilotlar va xizmatlar o'rtasidagi yaqin hamkorlik, shuningdek, butun jamiyat hamkorligi bir xil darajada muhim bo'lib, chunki bu muammo globaldir. Kelajakda ularning faol hamkorligi voyaga yetmagan bolalar mehnati darajasini pasaytirishga yordam beradi.

Shuningdek, ushbu muammoni hal qilish uchun voyaga yetmaganlarning mehnat sohasidagi vakolatlarini amalga oshirishning samarali mexanizmini yaratish, unda huquqiy targ'ibot choralari ko'rish zarur. Ushbu muammoning mavjudligi oqibatlarida haqida maktab xodimlarini, bolalarni, ota-onalarni va ish beruvchilarni xabardor qilish kerak. Shu tariqa, aholi savodxonligining huquqiy darajasini oshirish. Shu bilan birga, ish beruvchining javobgarlik choralari mexanizmi ustida ishlashni davom ettirilishi shart. Shuni ham unutmasligimiz kerakki, voyaga yetmagan bolalarning huquqlariga rioya qilish har qanday davlat ijtimoiy siyosatining asosiy ustuvor yo'nalishlaridan biridir.

REFERENCES

1. mehnat.uz/uz/news/voyaga-etmagan-shahsning-ishlashi-qonuniymi-talablar-
imtiezlar-va-zhavobgarlik-masalasi
2. Хамматова Э. Н., Гафиатуллина О. А. История развития прав детей,
реализация этих прав в мире. – Казань: Библиосфера. 2020.
3. Bolalar mehnati nima? – UNICEF: [http://www.ilo.org/ipec/facts/lang--
en/index.htm](http://www.ilo.org/ipec/facts/lang--en/index.htm)
4. <https://lex.uz/docs/-2396822> [Xalqaro mehnat tashkiloti (XMT)ning
O'zbekiston Respublikasi tomonidan ratifikatsiya qilingan Konvensiyalarini 2014 —
2016-yillarda amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida]
5. Rahimjonov, A. (2022). KO 'CHMAS MULK SOTILGANDA YER
UCHASTKASIGA BO 'LGAN HUQUQNING YURIDIK TAQDIRINI

BELGILASH. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(1), 421-429.

6. Rakhimjonov, A. (2021). Increasing Civil Liability For Violation Of Rights To Real Estate. The American Journal of Political Science Law and Criminology, 3(04), 205-212.

7. Раҳимжонов, А. Б. Ў. (2022). КЎЧМАС МУЛКНИ СОТИШ ШАРТНОМАСИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(5-2), 1041-1049.

8. Раҳимжонов, А. (2022). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ ОСНОВЫ КУПЛИ-ПРОДАЖИ ЖИЛЬЯ. Academic research in educational sciences, 3(1), 632-638.

9. Zamonaviy qullik va bolalar mehnatini global baholash 2022 [Elektron resurs]. <http://www.alliance.org/2022ge/childlabour#!section=0>